

I S A A C

ASIMOV

Dvestogodišnjak

Asimov Isak

DVESTOGODIŠNJAK

Prevod: Živković Mirjana/Živković Zoran

Asimov Isaac BICENTENNIAL MAN (THE), 1976.

Serija "Roboti-Carstvo-Zadužbina"
(1)

POLARIS
1991.

DVESTOGODIŠNJAK

1.

"Hvala", reče Endru Martin i sede na ponuđenu stolicu. Nije izgledao kao osoba priterana uza zid, ali je to bio.

U stvari, nije nikako izgledao: lice mu je bilo potpuno bezizražajno, izuzev očiju, za koje bi čovek rekao da su ispunjene tugom. Imao je zaglađenu, svetlosmeđu, prilično slabu kosu, a potpuno odsustvo brade ostavljalo je utisak da je sveže i valjano obrijan. Odelo mu je bilo upadljivo staromodno, ali veoma uredno i preovlađujuće baršunasto-crvene boje.

Sa druge strane stola, naspram njega, sedeo je hirurg; na pločici pred njim bio je ispisan puni identifikacioni niz slova i brojeva, ali Endrua to nije zanimalo. Za njega će on biti samo doktor.

"Kada se može pristupiti operaciji, doktore?" upita on.

Robot uzvрати blagim glasom, s onim neizostavnim prizvukom poštovanja u ophođenju robota prema ljudskom biću. "Nisam siguran da razumem, ser, kako i na kome bi ta operacija trebalo da bude izvršena."

Na hirurovom licu kao da se pojavio izraz tvrdokornosti, umekšan poštovanjem, ukoliko je jedan robot njegove vrste, sazdan od nerđajućeg čelika premazanog tankim slojem bronzе, uopšte mogao imati jedan takav izraz, odnosno bilo kakav izraz.

Endru Martin stade da pogledom proučava robotovu desnu ruku, ruku za sečenje, koja je potpuno nepomično počivala na ravni stola. Prsti su bili dugački i izvijeni u umetnički oblikovane metalne krive, tako ljupke i prikladne da se sticao utisak kako im skalpel mora savršeno pristajati, postavši zakratko jedno sa njima.

U njegovom radu nije bilo ni pomena od oklevanja, zastajkivanja, nesigurnosti ili grešaka. Do toga se dolazilo specijalizacijom, razume se, specijalizacijom koju je čovečanstvo tako žarko želelo, da su sada samo retki roboti dobijali samostalni mozak. Tu povlasticu je svakako morao da uživa jedan hirurg. No, iako je imao samostalni mozak, ovaj je bio tako ograničenih kapaciteta da uopšte nije prepoznao Endrua - pa čak, verovatno, nije ni čuo za njega.

"Da li vam se ikada dogodilo da poželite da budete čovek?" upita

Endru.

Hirurg je oklevao za trenutak, kao da se pitanje nije uklapalo nigde u pozitronska kola koja su mu dodeljena. "Ali ja sam robot, ser."

"Zar ne bi bilo bolje da ste čovek?"

"Bilo bi bolje, ser, da sam bolji hirurg. A za to ne bih bio kadar da sam čovek, već jedino da sam savršeniji robot. Radovao bih se kada bih bio savršeniji robot."

"Zar vas ne vređa to što vam ja izdajem naređenja? Što vas nagonim, jednostavnom zapovešću, da ustanete, sednete, pođete desno ili levo?"

"Zadovoljstvo mi je da vam izlazim u susret, ser. No, ukoliko bi se vaša naređenja kosila s mojim funkcionisanjem u odnosu na vas ili na bilo koje drugo ljudsko biće, ja vas ne bih poslušao. Prvi Zakon, koji se odnosi na bezbednost ljudi, odneo bi prevagu nad Drugim Zakonom, koji govori o poslušnosti. Inače, poslušnost me ispunjava zadovoljstvom... Ali na kome treba da izvršim tu operaciju?"

"Na meni."

"Ali to je nemoguće. Operacija je očigledno sračunata na to da dovede do oštećenja."

"Ništa za to", reče Endru mirno.

"Ne smem da izazovem oštećenja", uzvratila hirurg.

"Ne smete, kada je posredi neko ljudsko biće", reče Endru, "ali i ja sam robot."

2.

Endru je znatno više nalikovao na robota kada je prvobitno proizveden. Besprekorno projektovan i funkcionalan, uopšte se nije razlikovao od bilo kog drugog robota.

Valjano je obavljao posao u kući gde je bio doveden onih dana kada su roboti po domaćinstvima, pa čak i na planeti uopšte, još bili retkost.

U kući je živelo četvoro: Gospodin, Gospođa, Gospođica i Mala Gospođica. Znao je, razume se, njihova prava imena, ali ih nikada nije koristio. Gospodin se zvao Džerald Martin.

Njegov vlastiti serijski broj bio je NDR... Brojke je zaboravio. Mnogo je vremena prošlo, svakako, ali ako je nešto želeo da upamti, onda nije mogao da zaboravi. Ovo nije hteo da upamti...

Mala Gospođica bila je prva koja ga je nazvala Endru, zato što nikako nije uspevala da izgovori slova, a ostali su se povelili za njenim primerom.

Mala Gospođica - živela je devedeset godina i odavno je umrla. Pokušao je jednom da je oslovi sa Gospođo, ali ona mu je zabranila da to ubuduće čini. Do poslednjeg dana ostala je Mala Gospođica.

Endru je bio projektovan da obavlja dužnosti sobara, sluge i Gospođinog posilnog. Bili su to eksperimentalni dani za njega, odnosno za sve ostale robote, izuzev onih koji su radili u industriji, istraživačkim fabrikama i postajama izvan Zemlje.

Martinovima se on silno dopao; nije stizao da obavi ni pola poslova za koje je bio zadužen zato što su Gospođica i Mala Gospođica više volele da se s njim igraju.

Gospođica je prva otkrila kako se to može srediti. "Naređujemo ti da se igraš sa nama i ti moraš izvršiti naređenje", kazala je ona.

"Žao mi je, Gospođice", uzvratilo je Endru, "ali starije Gospodinovo naređenje sigurno ima preimućstvo."

"Tata je samo kazao da se nada da ćeš se postarati za čišćenje", rekla je ona. "To ne zvuči kao naređenje. Ja ti, međutim, naređujem."

Gospodin se nije ljutio. Gospodin je veoma voleo Gospođicu i Malu Gospođicu, čak i više nego Gospođa, a i Endru im je bio naklon. U najmanju ruku, uticaj koje su one imale na njegova delanja kod ljudskih bića bi predstavljao ishod naklonosti. Endru je smatrao da je posredi naklonost, jer nije znao nijednu drugu reč za to.

Endru je jednom prilikom izrezbario privezak od drveta za Malu Gospođicu. Po njenom nalogu. Gospođica je, naime, dobila za rođendan privezak od slonovače, ukrašen zavojitim urezima, što je Malu Gospođicu ispunilo zavišću. Sve što je imala bio je komad drveta, koji je dala Endruu zajedno sa malim kuhinjskim nožem.

On je brzo obavio posao, na šta je Mala Gospođica kazala: "Baš lepo, Endru. Pokazaću tati."

Gospodin nije mogao da poveruje. "Ozbiljno, Mendi, odakle ti ovo?" Mendi je bilo ime kojim je on oslovljavao Malu Gospođicu. Kada ga je Mala Gospođica uverila da govori istinu, on se okrenuo ka Endruu.

"Jesi li ti ovo napravio, Endru?"

"Jesam, gospodine."

"Sam si dao oblik?"

"Jesam, gospodine."

"Odakle ti ideja za oblik?"

"To je geometrijski lik, Gospodine, koja se poklapa sa građom drveta."

Narednog dana Gospodin mu je doneo novi komad drveta, ovog puta veći, kao i električni vibro-nož. "Napravi nešto od ovoga, Endru", reče mu on. "Šta god hoćeš."

Endru se odmah dao na posao, dok ga je Gospodin posmatrao, da bi potom, kada je stvar bila gotova, dugo zagledao proizvod. Posle toga, Endru više nije posluživao oko stola. Umesto toga, bilo mu je naloženo da čita knjige o proizvodnji nameštaja i tako je naučio da pravi kredence i stolove.

"Fantastične stvari praviš, Endru", reče mu Gospodin.

"Uživam u tome, Gospodine", uzvratila Endru.

"Uživaš?"

"Vodovi i kola u mom mozgu od toga kao da nekako bolje rade. Čuo sam da upotrebljavate reč 'uživati'; smisao koji joj pripisujete odgovara onome što ja osećam. Uživam u tom poslu, Gospodine."

3.

Džerald Martin odveo je Endrua u oblasno odeljenje korporacije 'Američki roboti i mehanički ljudi'. Kao član zakonodavnog tela tog područja, bez ikakvih poteškoća zakazao je razgovor sa glavnim robopsihologom. U stvari, samo zahvaljujući tome što je bio član zakonodavnog tela uopšte je i mogao da postane vlasnik jednog robota - u tim radnim danima, kada su roboti još bili retki.

Endru tada ništa nije razumeo, ali u potonjim godinama, naučivši mnogo u međuvremenu, pretresao je u mislima ponovo taj događaj i pronikao u njegov smisao.

Robopsiholog Merton Manski saslušao je Martina nabranih veđa, jedva obuzdavajući prste da u nekoliko navrata nezadrživo ne zabubnjaju po stolu. Imao je izduženo lice i čelo puno bora, ali je ipak ostavljao utisak osobe koja je mlađa nego što izgleda.

"Robotika nije egzaktna disciplina, gospodine Martin", reče on. "Nije prilika da se sada upustim u detaljno objašnjavanje, ali matematika koja upravlja ustrojavanjem pozitronskih spojeva odveć je složena, tako da može biti govora samo o približnim rešenjima. Razume se,

budući da sve počiva na Tri Zakona, oni ostaju neosporni. Mi ćemo vam, svakako, zameniti robota..."

"Nema nikakve potrebe", reče Gospodin. "Ovde nije u pitanju neki njegov kvar. On besprekorno obavlja dužnosti koje su mu dodeljene. Stvar je u tome što pravi izuzetne rezbarije i to uvek različite. Njegove rukotvorine su umetnička dela."

Manski je izgledao zbunjen. "Neobično. Razume se, već vršimo opite sa kolima opštijeg karaktera... Mislite da je posredi pravi stvaralački čin?"

"Uverite se i sami." Gospodin mu pruži malu drvenu kuglu na čijoj je površini bio urezbaren prizor dečijeg igrališta; prilike dečaka i devojčica bile su gotovo odveć sitne da bi se mogle razabrati, ali su zato izgledale savršeno skladne i tako uspešno uklopljene u šare drveta, da se sticao utisak kako su čak i ove urezbarene.

"To je on napravio?" upita Manski. Vratio je figuricu, odmahnuvši glavom. "Srećan splet okolnosti. Nešto se zbilo u kolima."

"Možete li da ponovite stvar?"

"Verovatno ne možemo. Ništa slično još nigde nije zabeleženo."

"Odlično! Nemam baš ništa protiv što je Endru jedini u svojoj vrsti."

"Pretpostavljam da će korporacija želeći da joj vratite robota zbog proučavanja."

"Ni govora", uzvratu Gospodin, s iznenadnim prizvukom oštine u glasu. "Izbijte to sebi iz glave." Zatim se okrenu ka Endruu. "Idemo kući."

"Kako vi želite Gospodine", reče Endru.

4.

Gospođica je počela da izlazi sa momcima, tako da više nije često bila kući. Endruova obzorja stoga je sada ispunjavala Mala Gospođica koja, doduše, više i nije bila tako mala. Ona nikada nije zaboravila da je za nju napravio svoju prvu rezbariju. Držala je taj privezak na srebrnom lančiću oko vrata.

Mala Gospođica se prva usprotivila očevom običaju da poklanja Endruove rukotvorine. "Ma hajde, tata, ako ih već neko hoće, neka odreši kesu. Stvarčice vrede, zar ne?"

"Ne priliči ti baš da budeš gramziva, Mandi", uzvratu joj Gospodin.

"Ne bismo novac držali za sebe, već bi on pripao umetniku."

Endru nikada ranije nije čuo tu reč, te je zato, prvom prilikom kada je ostao slobodan, pogledao u rečnik. Potom je usledio novi izlazak, ovoga oputa do Gospodinovog advokata.

"Kako ti se čini, Džone?" upita Gospodin advokata.

Advokat se zvao Džon Fajngold. Imao je sedu kosu i naglašen stomak a ivice kontaktnih sočiva bile su mu jarkozelene boje. Osmotrio je pločicu koju mu je dao Gospodin. "Divno... Ali čuo sam novosti. Ovo je rezbarija koju je napravio tvoj robot? Ovaj koga si doveo sa sobom?"

"Jeste, Endru ih pravi. Zar ne, Endru?"

"Tako je, Gospodine", uzvratu Endru.

"Koliko bi platio za ovo, Džone?" upita Gospodin.

"Ne znam. Ne sakupljam takve stvari."

"Da li bi poverovao da mi je za ovu rukotvorinu ponuđeno dve stotine pedeset dolara? Endru je napravio stolice koje su otišle za po pet stotina dolara. Na računu u banci leži dve stotine hiljada dolara dobijenih prodajom Endruovih proizvoda."

"Blagi Bože, obogatićeš se zahvaljujući njemu, Džeralde."

"Samo polovina je moja", reče Gospodin. "Druga polovina vodi se na ime Endrua Martina."

"Robota?"

"Tačno. Hteo sam da doznam da li je stvar zakonita."

"Zakonita?" Fajngoldova stolica zaškripa kada se on zavalio u nju.

"Slučaj je bez presedana, Džeralde. Kako je robot potpisao neophodna dokumenta?"

"On ume da se potpiše, a ja sam onda odneo papire. Nisam ga poveo sa sobom u banku. Da li još nešto valja učiniti?"

"Hmm." Fajngold za trenutak kao da nigde nije gledao. Zatim reče: "Možemo da postavimo starateljstvo koje bi vodilo sve novčane poslove u njegovo ime, što bi trebalo da ga zaštiti od svih neprilika sa svetom. Moj ti je savet da sem toga ništa ne preduzimaš. Do sada ti se niko nije isprečio na putu. Ako bi neko pokušao, pusti da on povede parnicu."

"A da li bi ti uzeo stvar u svoje ruke, ako do toga dođe?"

"Uz odgovarajući honorar, svakako."

"Koliko tražiš?"

"Jednu stvarčicu poput ove", uzvratu Fajngold, pokazavši na drvenu

pločicu.

"Izgleda mi prihvatljivo", reče Gospodin.

Zakikotavši se, Fajngold se okrenu ka robotu. "Endru, da li si zadovoljan što poseduješ novac?"

"Jesam, ser."

"Šta nameravaš da uradiš sa njime?"

"Da plaćam stvari, ser, koje bi inače Gospodin morao da plaća. To će mu ublažiti troškove, ser."

5.

Prilike za to su se ukazale. Opravke su bile skupe, a prepravke još više. Kako su godine prolazile, proizvodili su se stalno novi modeli robota; Gospodin je vodio računa o tome da Endru dobije svaki novopronađeni deo, tako da je na kraju postao uzor metalnog savršenstva. A sve je to plaćano sa Endruovog računa.

Endru je insistirao na tome.

Jedino su mu pozitronski vodovi ostali nepromenjeni. Gospodin je bio nepopustljiv u tom pogledu.

"Novi roboti ni izdaleka nisu dobri kao ti, Endru", reče on. "Bezvredni su. Korporacija je naučila da pravi savršenija kola, svrsishodnija, strogo namenska. Kod novih nema vrdanja. Oni naprosto rade ono za šta su projektovani i tu nema odstupanja. Ti mi se više dopadaš."

"Hvala, Gospodine."

"A sve je to zbog tebe, Endru, nemoj to zaboraviti. Uveren sam da je Manski obustavio dalju proizvodnju opštih kola čim je doznao za tebe. Ne sviđa mu se nepredvidljivost... Znaš li koliko te je puta tražio, kako bi mogao da te podvrgne ispitivanju? Devet puta! Nisam mu, međutim, dopustio da te se domogne, a kako je odskora u penziji, najzad ćemo moći da odahnemo."

Kako je vreme prolazilo, Gospodinova kosa se proredila i osedela, lice mu je omlitavelo, dok je Endru izgledao čak i bolje nego kada se priključio porodici.

Gospođa je pristupila nekoj umetničkoj koloniji negde u Evropi, a Gospođica je bila pesnikinja u Njujorku. Pisale su ponekad, ali ne često. Mala Gospođica se udala i ostala je da stanuje u blizini. Kazala je da ne želi da ostavi Endrua, a kada joj se rodio sin, Mali Gospodin, dopustila je da mu Endru drži bočicu i da ga hrani.

Sa rođenjem unuka, Endru je osetio da je Gospodin sada dobio nekoga ko mu može zameniti one što su otišle. Ne bi stoga bilo neprilično, zaključio je, ako bi ga sada zamolio.

"Gospodine", reče Endru, "lepo je od vas što ste mi dopustili da po svom nahođenju trošim novac."

"To je tvoj novac, Endru."

"Samo zahvaljujući vama, Gospodine. Sumnjam da bi vas zakon sprečio u tome da ga u celosti zadržite."

"Zakon me neće ubediti da postupim nepravedno, Endru."

"I pored svih troškova i poreza, Gospodine, sakupio sam približno šest stotina hiljada dolara."

"Znam, Endru."

"Želim da ih ustupim vama."

"Ja ih neću uzeti, Endru."

"U zamenu za nešto što mi možete dati, Gospodine."

"Oh. Šta je to, Endru?"

"Moja sloboda, Gospodine."

"Tvoja..."

"Želim da otkupim svoju slobodu, Gospodine."

6.

Stvar nije išla lako. Gospodina je oblilo rumenilo, prozborio je: "Za ime Božje!" okrenuo se i udaljio.

Mala Gospođica je bila ta koja ga je privolela, prkosno i grubo - i to u Endruovom prisustvu. Trideset godina niko se nije ustezao da govori pred Endruom, bez obzira na to da li ga se data stvar ticala ili nije. Bio je samo robot.

"Tata", kazala je ona, "zašto to shvataš kao ličnu uvredu? I dalje će biti tu. I dalje će biti veran. To se ne može promeniti, zato što je uvreženo u njemu. Sve što želi jeste puka forma. Želi da se naziva slobodnim. Je li to tako strašno? Zar nije zaslužio? Blagi Bože, pa on i ja o tome razgovaramo već godinama."

"Godinama već razgovarate o tome?"

"Tako je! I on neprekidno odlaže stvar iz bojazni da te ne povredi. Ja sam ga nagovorila da to najzad učini."

"Ali on ne zna šta je sloboda. On je robot."

"Tata, ti ga ne poznaješ. Pročitao je sve što se nalazi u biblioteci. Ne

znam šta oseća, ali o tome nemam pojma ni kad si ti u pitanju. Kada budeš razgovarao sa njim, videćeš da reaguje na razne apstrakcije kao što bismo to ti ili ja, a zar je nešto drugo važno pored toga? Ako su nečije reakcije poput tvojih, zar nešto više od toga možeš tražiti?" "Zakon to neće uvažiti", uzvratila Gospodina Ljutito. "Slušaj me, ti!" On se okrenu prema Endruu, a glas mu hotimice postade hrapav. "Ne mogu da te oslobodim, ako to ne bude po zakonu, a ukoliko stvar ode na sud, onda ne samo da nećeš dobiti slobodu, nego će činjenica da poseduješ novac postati zvanično poznata. Reći će ti da robot nema prava da zarađuje novac. Je li ova koještarija vredna toga da izgubiš svoj novac?" "Sloboda nema cene, Gospodine", reče Endru. "Čak je i mogućnost sticanja slobode vredna svakog novca."

7.

Sud je takođe mogao zauzeti stav da sloboda nema cenu, te da tako, ma koliko ponudio, jedan robot ne može da otkupi svoju slobodu.

Oblasni pravozastupnik, koji je predstavljao pripadnike jednog stalaža što je poveo kampanju protiv ovog dodeljivanja slobode, istupio je sa jednostavnim stavom: reč 'sloboda' ne može se nikako primeniti u slučaju robota. Samo jedno ljudsko biće može biti slobodno.

Ponovio je to nekoliko puta, kad god je izgledalo prikladno; lagano, dok mu se šaka ritmički spuštala na sto pred njim, potkrepljujući izgovoreno.

Mala Gospođica zatražila je dopuštenje da govori u Endruovo ime. Prozvali su je punim imenom, koje Endru nikada ranije nije čuo iz nečijih usta:

"Neka Amanda Lora Martin Černi zauzme mesto."

"Hvala, uvaženi gospodine sudija", uzvratila ona. "Nisam odvokat, te mi tako nedostaje umešnost u pravničkom izražavanju, ali nadam se da mi nećete zameriti na rečima, već da ćete se usredsrediti na njihovo značenje.

Razmotrimo šta to znači, u Endruovom slučaju, 'biti slobodan'. U izvesnim pogledima, on jeste slobodan. Čini mi se da je prošlo najmanje dvadeset godina od kada mu je neki član porodice Martin

naložio da učini nešto za šta bi smo pomislili da on to ne bi rado izvršio.

Ali mi možemo, ako to želimo, da mu naredimo da uradi bilo šta, ne vodeći pri tom uopšte računa o onome šta on oseća, budući da predstavlja mašinu koja je naše vlasništvo. No, zašto bismo to učinili kada nam je toliko dugo služio, tako verno, i kada nam je zaradio toliko novaca? Ništa nam više ne duguje. Mi smo, zapravo, njegovi dužnici.

Čak i ako bi nam zakon zabranio da Endrua zadržimo u službi protiv njegove volje, on bi nam i dalje rado služio. Proglasiti ga slobodnim samo je slovo na papiru, ali bi njemu silno značilo. Za njega bi to bilo sve, a nas ne bi stajalo ništa."

Za trenutak se učinilo da sudija prikriva smešak. "Razumem vas, gospođo Černi. Činjenica je da ne postoje zakonska ograničenja u ovom pogledu i da nema presedana. Postoji, međutim, prećutna pretpostavka da samo čovek može da uživa slobodu. Ja mogu da vaspostavim novo pravilo, koje bi bilo podložno preinačenju na višoj instanci, ali ne mogu olako da istupim protiv rečene pretpostavke. Dopustite da se obratim robotu. Endru!"

"Izvolite, uvaženi gospodine sudija."

Bilo je to prvi put da je Endru progovorio pred sudom i sudiju za trenutak kao da je pomeo ljudski prizvuk u njegovom glasu. "Zašto želiš da budeš slobodan, Endru?" upita ga sudija. "U kom smislu ti je stalo do toga?"

"Da li bi se vama dopalo da budete rob, uvaženi gospodine sudija?" uzvratila Endru.

"Ali ti nisi rob. Ti si savršeno dobar robot, čak pravi robotski genije, ako sam dobro razumeo, kadar za umetnička istraživanja koja su bez premca. Šta bi ti još bilo moguće, ako bi bio slobodan?"

"Možda ništa više nego sada, uvaženi gospodine sudija, ali bi me ispunjavala veća radost. U ovoj sudnici je rečeno da samo jedno ljudsko biće može biti slobodno. Meni, međutim, izgleda da slobodan može biti samo onaj ko želi slobodu. A ja želim slobodu."

Bio je to odlučujući iskaz, koji je prevagnuo kod sudije. Ključna rečenica u njegovoj odluci glasila je: 'Niko nema prava da uskraćuje slobodu ma kome čiji je um kadar da pojmi i želi to stanje'.

Odluku je na kraju potvrdio i Svetski sud.

8.

Gospodinu se ovakav ishod nije dopao i njegov opori glas nagnao je Endrua da se oseti gotovo kao da je doživeo kratak spoj.

"Ne želim tvoj prokleti novac, Endru", reče on. "Uzeću ga samo zato što se ti u protivnom ne bi osećao slobodnim. Od sada, možeš sam da biraš svoje poslove i da ih obavljaš po vlastitom nahođenju. Neću ti davati nikakva naređenja, osim ovoga: postupaj kako ti je drago. Ali još sam odgovoran za tebe; to je deo sudskog naloga. Nadam se da to shvataš."

"Ne budi nakraj srca, tata", umeša se Mala Gospođica. "Ta odgovornost i nije tako teško breme. Dobro znaš da ništa nećeš morati da uradiš. Treći Zakon je još na snazi."

"Pa kako je onda on slobodan?"

"Zar i ljudska bića nisu sputana vlastitim zakonima, Gospodine?" upita Endru.

"Ne želim da se raspravljam", uzvрати Gospodin. Otišao je i Endru ga je posle toga retko viđao.

Mala Gospođica često ga je obilazila u kućici koja je bila sagrađena za njega. U njoj nije postojala kuhinja, baš kao ni kupatilo sa klozetom. Bile su samo dve sobe: biblioteka i svojevrsna kombinacija skladišta i radionice. Endru je primao mnogo narudžbina i sada, kao slobodan robot, bacio se poletnije na posao nego ikada ranije, sve dok troškovi kuće nisu bili isplaćeni, tako da je ona sada zakonito mogla da bude prenetna na njega.

Jednoga dana došao je Mali Gospodin... Ne, Džordž! Mali Gospodin je insistirao na tome posle odluke suda. "Slobodan robot nikoga ne oslovljava sa 'Mali Gospodine'", kazao mu je Džordž. "Ja se tebi obraćam sa 'Endru', pa onda i ti mene zovi 'Džordž'."

Zahtev je bio sročćen kao naređenje, pa ga je tako Endru posle toga zvao Džordž - ali je zato Mala Gospođica ostala Mala Gospođica.

Džordž je došao jednoga dana da kaže da je Gospodin na umoru. Mala Gospođica je bila uz njega, ali Gospodin je želeo i Endrua.

Glas mu je bio prilično snažan, premda je izgledalo da nije kadar da se mnogo pokreće. S naporom je podigao ruku. "Endru", reče on, "Endru... Nije mi potrebna pomoć, Džordže. Samo umirem; nisam bogalj... Endru, drago mi je što si slobodan. Samo sam to hteo da ti

kažem."

Endru nije znao šta da uzvрати. Nikada se još nije našao pokraj nekoga ko umire, ali je znao da je to ljudski način prestanka funkcionisanja. Posredi je bilo nehотиčno i neopozivo demontiranje, tako da Endru naprosto nikako nije nalazio reči koje bi bile prikladne. Jedino je bio kadar da ostane da stoji, potpuno nepomičan i ne progovorivši ni sloga.

Kada je bilo gotovo, Mala Gospođica mu reče: "Možda ti izgleda da ti pred kraj života nije bio baš naklonjen, Endru, ali bio je star, znaš, i zbolelo ga je to što si poželeo da budeš slobodan."

Konačno Endru pronađe reči koje je valjalo reći: "Nikada ne bih postao slobodan bez njega, Mala Gospođice.

9.

Tek posle Gospodinove smrti Endru je počeo da nosi odeću. Prvo je obukao stari par čakšira koji mu je Džordž dao.

Džordž se u međuvremenu oženio i postao advokat. Zaposlio se u Fajngoldovoj firmi. Stari Fajngold bio je odavno mrtav, ali je njegova kćer nastavila advokatsku kancelariju, koja je konačno postala firma Fajngold i Martin. Naziv se nije promenio ni kada se kćer penzionisala, a niko je iz porodice nije zamenio. U vreme kada je Endru prvi put obukao odeću, ime Martin tek što je bilo uneto u naziv firme.

Džordž je pokušao da se ne smeje kada je Endru prvi put obukao pantalone, ali za Endruove oči osmeh je bio sasvim upadljiv.

Džordž je pokazao Endruu kako da lakše otvara pantalone koristeći statički elektricitet, kako da ih obavija oko donjeg dela tela i kako da ih zakopčava. Predočio mu je to na vlastitim pantalonama, ali Endru je bio sasvim svestan da će proći poprilično vremena pre no što to bude u stanju da skladno izvodi.

"Ali šta će ti uopšte pantalone, Endru?" upita ga Džordž. "Telo ti je tako predivno funkcionisalo da je prava šteta pokriti ga, naročito s obzirom na to da ne moraš da vodiš računa o kontroli temperature, niti o stidu. Osim toga, ne prijanjaju ti dobro, zbog metala."

"Zar ljudska tela nisu takođe predivno funkcionalna, Džordže" upita ga Endru. "Pa ipak, vi se pokrivate."

"Zbog toplote, zbog čistoće, zbog zaštite, zbog ukrašavanja. Sve to

ne važi u tvom slučaju."

"Osećam se ogoljeno bez odeće", uzvratu Endru. "Drugačije, Džordže."

"Drugačije! Endru, na Zemlji sada ima na milione robota. U ovom području, prema poslednjem popisu, roboti su gotovo podjednako brojni kao i ljudi."

"Znam, Džordže. Postoje roboti za svaku zamislivu vrstu posla."

"Nijedan od njih ne nosi odeću."

"Ali nijedan nije slobodan, Džordže."

Malo-pomalo, Endru je dodavao nove delove odeće. Sputavao ga je Džordžov osmeh, kao i pogledi ljudi koji su od njega naručivali radove.

Možda je bio slobodan, ali u njega je bio ugrađen pomno razrađen program koji mu je određivao ponašanje prema ljudima; odvaživao se da napreduje tek najsigurnijim koracima, pošto bi ga otvoreno neodobravanje mesecima vratilo nazad.

Nisu svi prihvatili Endrua kao slobodnog. Njega to nije vređalo, pa ipak, kada bi razmišljao o tome, misaoni procesi nailazili su mu na poteškoće.

Ponajviše je nastojao da izbegne oblačenje - ili bar da ne pretera u tome - kada bi pomislio da predstoji poseta Male Gospođice. Ona je sad bila stara i često je izbivala, odlazeći u toplije krajeve, ali kad god bi se vratila, neizostavno bi najpre njemu dolazila u posetu.

Jednom takvom prilikom, Džordž mu je kazao žalosnim glasom: "Uspela je da me nagovori, Endru. Kandidovaću se za člana zakonodavnog tela naredne godine. Kako deda, tako i unuk, kazala mi je."

"Kako deda...ponovi Endru, nesigurno."

"Hoću da kažem da ću ja, Džordž, poći stopama Gospodina, mog dede, koji je za života bio član zakonodavnog tela."

"Bilo bi baš lepo, Džordže", reče Endru, "da je Gospodin još..." Zastao je, zato što nije hteo da kaže: 'U operativnom stanju'. Nije mu izgledalo baš prikladno.

"Živ", reče Džordž. "Da, i meni staro čudovište dođe tu i tamo u pamet."

Endru je kasnije razmislio o ovom razgovoru. Zapazio je da se susreće s jezičkim poteškoćama kada mu je Džordž sabesednik.

Jezik se nekako promenio od vremena kada je Endru nastao i dobio svoj vokabular. Osim toga, Džordž se služio kolokvijalnim načinom izražavanja, što nije bio slučaj sa Gospodinom i Malom Gospođicom. Zbog čega je nazvao Gospodina čudovištem, kada mu ta reč svakako nije pristajala?"

Endruu ovde nisu mogle biti od pomoći knjige koje je posedovao. Bile su stare i uglavnom su se odnosile na drvodeljstvo, umetnost, projektovanje nameštaja. Nijedna nije govorila o jeziku, bar ne o onome kojim se služe ljudska bića.

Tog trenutka došao je do zaključka da mora potražiti prikladne knjige; a kao slobodan robot, osećao je da ne sme da pita Džordža. Otići će do grada i poslužiti se bibliotekom. Bila je to trijumfalna odluka i on je iskusio kako mu elektropotencijal postaje upadljivo viši, sve dok nije bio prinuđen da stavi u dejstvo otporni kalem.

Potpuno se obukao, stavivši i izrezbareni drveni lanac oko vrata. Više bi mu se dopala kakva svetlucava plastika, ali Džordž mu je kazao da je drvo znatno prikladnije, kao i da je uglačana kedrovina daleko vrednija.

Udaljio se od kuće stotinak metara, kada ga je otpor koji se skupljao u njemu nagnao da se zaustavi. Isključio je iz pogona otporni kalem, a kada mu se učinilo da od toga nema mnogo koristi, vratio se kući i na listu hartije napisao: 'Otišao sam u biblioteku'. Potom je hartiju stavio na vidno mesto na radnom stolu.

10.

Endru nije uspeo da stigne do biblioteke. Proučio je, doduše, kartu. Znao je maršrutu, ali ne i sam izgled puta. Obeležja na koja je nailazio uz put nisu se poklapala sa simbolima na karti, što ga je silno dovodilo u nedoumicu. Konačno, došao je do zaključka da je sigurno negde pogrešio, budući da je sve izgledalo strano.

Prošao je pored jednog poljskog robota, ali kada je došao do zaključka da bi trebalo da se raspita za put, ovoga već više nije bilo. Stajao je neodlučno, odnosno mirno i nepomično, sve dok nije ugledao kako mu se preko polja približavaju dva ljudska bića.

On se okrenuo ka njima, na šta su oni krenuli pravo prema njemu. Trenutak pre toga glasno su razgovarali; čuo je njihove glasove; ali sada su ćutali. Imali su izgled koji je Endru dovodio u vezu s

ljudskom nesigurnošću i bili su mladi, ali ne odveć mladi. Možda dvadeset? Endru nikada nije bio dobar u procenjivanju godina ljudi.

"Da li biste mi kazali kako da stignem do gradske biblioteke, gospodo?"

Jedan od njih, koji je bio viši i sa visokim šeširom što ga je još više izduživao, stvarajući groteskan prizor, progovori, ali ne obrativši se Endruu, već svom saputniku: "Pa ovo je robot!"

Drugi je imao baburast nos i teške očne kapke. "Pazi, obučen je", reče on, takođe se ne obrativši Endruu.

Visoki pucnu prstima. "Pa to je slobodan robot. Martinovi su imali robota koji sada više nikome ne pripada. Zašto bi inače nosio odeću?"

"Pitaj ga", reče onaj sa nosom.

"Je si li ti robot Martinovih?" upita visoki.

"Ja sam Endru Martin, gospodine", reče Endru.

"Dobro. Svuci odeću. Roboti ne nose odeću." Zatim se obrati drugome: "Baš odvratno. Pogledaj ga samo."

Endru je oklevao. Nije čuo naređenje takvim tonom već toliko dugo, da su mu se kola drugog zakona za trenutak blokirala.

"Svlači odeću", reče visoki. "Naređujem ti."

Lagano, Endru poče da se skida.

"Samo spusti stvari tu", reče visoki.

"Ako ne pripada nikome", umeša se baburasti, "onda je naš koliko i ma čiji."

"U svakom slučaju", reče visoki, "ko nam može bilo šta zabraniti? Ne oštećujemo tuđe vlasništvo... Postavi se na glavu!" To je bilo upućeno Endruu.

"Glava nije predviđena da se na njoj..." zausti Endru.

"Naredio sam ti. Ako to ne umeš da izvedeš, ipak pokušaj."

Endru je ponovo za trenutak oklevao, a onda poče da se saginje kako bi položio glavu na tlo. Pokušao je da podigne uvis noge, ali usledio je težak pad.

"Ostani tu da ležiš", reče visoki, a zatim se obrati onom drugom: "Možemo da ga razmontiramo. Jesi li ikada razmontirao nekog robota?"

"Da li bi nam dopustio?"

"Kako nas može sprečiti?"

Endru ih ni na koji način nije mogao sprečiti, ako mu naredi da ne pruža otpor. Drugi Zakon, koji je nalagao poslušnost, imao je preimućstvo u odnosu na Treći Zakon, koji je govorio o samoočuvanju. U svakom slučaju, nije mogao da se odbrani, a da pri tom njih ne ozledi, što bi značilo narušavanje Prvog Zakona. Pri pomisli na to, svaka pokretna jedinica u njemu blago se skupi i on se strese, ležeći na zemlji.

Visoki mu priđe i pogurnu ga nogom. "Težak je. Mislim da će nam biti potreban alat da to uradimo."

"Možemo mu narediti da sam sebe rastavi", reče nosonja. "Bilo bi zgodno gledati ga kako to radi."

"Tako je", uzvratil visoki zamišljeno, "ali sklonimo ga sa puta. Ako neko naiđe..."

Bilo je prekasno. Neko se uistinu približavao i to je bio Džordž. Sa mesta gde je ležao, Endru ga je primetio kako prevaljuje malu uzvišicu na srednjoj udaljenosti. Poželeo je da mu se na neki način javi, ali poslednje naredenje glasilo je: "Ostani tu da ležiš."

Džordž je u međuvremenu počeo da trči i kada je stigao bio je malo zadihan, dva mladića se malo povukoše i stadoše zamišljeno da čekaju.

"Endru, je li nešto nije u redu?" upita Džordž brižno.

"Dobro mi je, Džordže", uzvratil Endru.

"Je li to tvoj robot, lafe?" upita visoki mladić.

Džordž se oštro okrenu. "Nije on ničiji robot. Šta se ovde zbiva?"

"Ljubazno smo ga zamolili da svuče odeću. Ali šta se to tebe tiče, ako on ne pripada tebi?"

"Šta su hteli da urade, Endru?" upita Džordž.

"Imali su nameru da me na neki način rastave", reče Endru. "Hteli su da me prebace na neko neupadljivo mesto i da mi tamo nalože da se sam razmontiram."

Džordž pogleda dva mladića i brada mu zadrhta. Dvojica se više nisu povlačila. Stajala su i osmehivala se. "Šta ćeš da preduzmeš, debeljko?" upita ga izazovno veliki. "Da nas napadneš, možda?"

"Neću", uzvratil Džordž. "Ne moram to da uradim. Ovaj robot je proveo u mojoj porodici više od sedamdeset godina. On nas poznaje i za njega smo vredniji od bilo kog drugog. Samo ću mu reći da mi vas dvojica ugrožavate život, odnosno da imate nameru da me

ubijete. Naložiću mu da me odbrani. A ako bude trebalo da izabere između mene i vas, uvek će izabrati mene. Znate li šta će vam se dogoditi kada vas on napadne?"

Dva mladića malo ustuknuše, osećajući se očigledno nelagodno.

"Endru", reče Džordž odsečnim glasom, "u opasnosti sam od ove dvojice, koji žele da me ozlede. Kreni ka njima."

Endru to učini, ali dva mladića nisu čekala, već su se smesta dala u beg.

"U redu je, Endru, stani", reče Džordž. Izgledao je uzbuđen. Davno je prošlo doba kada je mogao da se uhvati ukoštac s jednim mladićem, a kamoli s dvojicom.

"Nisam im mogao ništa, Džordže", reče Endru. "Video sam da te ne napadaju."

"Nisam ti naredio da ih napadneš; samo sam ti kazao da kreneš ka njima. Njihov vlastiti strah obavio je preostali deo posla."

"Ali kako se mogu boriti robota?"

"Posredi je bolest čovečanstva, za koju još nema leka. Ali pustimo sad to. Šta si, do vraga, radio ovde, Endru? Upravo sam nameravao da se vratim i da iznajmim helikopter, kada sam te ugledao. Kako ti je palo na pamet da odeš u biblioteku? Pa ja bih ti doneo sve knjige koje su ti potrebne."

"Ja sam..." zausti Endru.

"Slobodan robot. Da, da. U redu, šta si hteo da uzmeš iz biblioteke?"

"Želeo sam da saznam nešto više o ljudskim bićima, o svetu, o svemu. I o robotima, Džordže. Hteo bih da napišem istoriju robota."

"Dobro, pođimo natrag kući", reče Džordž. "Pokupi najpre stvari. Endru, već postoji milion knjiga o robotici i u svakoj od njih nalazi se istorija te nauke. Svet postaje zasićen ne samo robotima, nego i informacijama o robotima."

Endru odmahnu glavom; bio je to ljudski gest, koji je on tek odskora počeo da upražnjava. "Ovo ne bi bila istorija robotike, Džordže, već istorija robota iz pera jednog robota. Želim da objasnim šta roboti misle o onome što se odigralo od kada je prvima bilo dopušteno da rade i žive na Zemlji."

Džordžove veđe se podigoše, ali on ništa nije uzvratio kao neposredan odgovor.

11.

Mala Gospođica upravo je proslavila osamdeset treći rođendan, ali se ni po čemu nije moglo reći da oskudeva bilo u energiji ili u odlučnosti. Znatno je češće mahala svojim štapom, nego što se oslanjala na njega.

Rasrđeno je slušala izveštaj o onome što se dogodilo, a onda je kazala: "Pa to je strašno, Džordže. Ko su bili ti mladi huligani?"

"Ne znam. Uostalom, sad je svejedno. Važno je da nisu načinili nikakvu štetu."

"Ali mogli su. Ti si advokat, Džordže, i to što si ostvario uspešnu karijeru možeš pre svega da zahvališ Endruovoj nadarenosti. Novac koji je on zaradio predstavlja temelj svega što danas imamo. On obezbeđuje postojanost ove porodice i ja neću dopustiti da prema njemu postupaju kao s igračkom na navijanje."

"Dobro, šta želiš da preduzmem, majko?" upita Džordž.

"Kazala sam da si advokat. Zar me ne slušaš? Priredi nekako ogledni slučaj i prisili oblasne sudove da objave prava robota; neka, zatim, stvar prođe kroz zakonodavno telo, pa neka iziđe pred Svetski sud, ako je neophodno. Motriću šta radiš, Džordže, i neću dopustiti nikakvu malodušnost."

Mislila je to ozbiljno, tako da je nešto što je započelo kao način da se primiri grozna stara dama postalo opsežna i zamršena stvar, koja je pobudila sveopšte zanimanje. Kao stariji član firme Fajngold i Martin, Džordž je bio taj koji je razradio strategiju, ali je njeno sprovođenje u delo prepustio mlađim partnerima, ponajviše svom sinu Polu, koji je takođe postao član firme i koji je gotovo svakoga dana smerno podnosio izveštaje svojoj baki. Ona je, pak, sa svoje strane, svakoga dana raspravljala o tome sa Endruom.

Endru se pomno udubio u slučaj. Ponovo je odložio rad na knjizi o robotima, pošto se sasvim posvetio pravnim vidovima problema, istupajući povremeno sa veoma korisnim predlozima.

"Džordž mi je onoga dana kazao", reče on, "da su se ljudska bića oduvek plašila robota. Sve dok je to slučaj, sudovi i zakonodavna tela teško da će se ozbiljno zauzeti za robote. Zar se ništa ne može promeniti u pogledu javnog mnjenja?"

I tako, dok se Pol bavio sudovima, Džordž je na sebe uzeo obrađivanje javnosti. Ovde je imao preimućstvo što je mogao

nezvanično da istupa; povremeno je čak odlazio toliko daleko da je oblačio novu, široku vrstu odeće, koju je nazivao 'draperija'. "Pazi samo da se ne sapleteš o nju na bini, tata", kazao mu je Pol jednom prilikom.

"Daću sve od sebe", uzvratilo je Džordž utučeno.

Jednim navratom, kada je istupio na godišnjoj konvenciji urednika holonovosti, kazao je između ostalog:

"Ako, zahvaljujući Drugom Zakonu, možemo od svakog robota da zatražimo neograničenu poslušnost u svim pogledima koji se ne odnose na ugrožavanje nekog ljudskog bića, onda svako ljudsko biće, svako ljudsko biće, raspolaže zastrašujućim moćima nad svakim robotom, svakim robotom. Budući da je Drugi Zakon stariji od Trećeg Zakona, svako ljudsko biće može da pribegne zakonu poslušnosti kako bi zaobišlo zakon o samoočuvanju. Ono može da naredi sakom robotu da se ošteti, ili čak uništi iz bilo kog razloga, odnosno bez razloga.

Je li to pravedno? Da li bismo tako postupali prema jednoj životinji? Čak i neživi objekt koji nam je dobro služio zavređuje našu uviđavnost. A robot je stvorenje obdareno razumom; on nije životinja. Kadar je za složene misaone procese koji mu omogućuju da razgovara sa nama. Možemo li da postupamo prema njima kao prema prijateljima, možemo li da radimo skupa sa njima, a da im ne pružimo nimalo plodova tog prijateljstva, nimalo koristi od saradnje?"

"Ako čovek ima pravo da izda robotu naređenje kojim se ne pretpostavlja ugrožavanje nekog drugog ljudskog bića, onda bi trebalo da bude dovoljno pošten i da ne izda takvo naređenje koje bi pretpostavljalo nanošenje štete nekom robotu, osim ako to bespogovorno ne nalaže čovekova bezbednost. Uz veliku moć ide i velika odgovornost, a ako u robotima postoje tri zakona koja štite ljude, zar je onda mnogo ako se traži da i ljudi dobiju zakon ili dva koji bi štitili robote?"

Endru je bio u pravu. Bila je to borba za javno mnjenje, do koga su držali sudovi i zakonodavna tela, ali je na kraju ipak izglasan zakon koji je propisivao uslove pod kojima je bilo zabranjeno davati naređenja što mogu da ugroze robote. Bio je, doduše, veoma uopšten, a i kazne za njegovo narušavanje izgledale su krajnje blage, ali zato je vaspostavljeno načelo. Svetsko zakonodavno telo

prihvatilo ga je istoga dana kada je Mala Gospođica umrla.

Nije posredi bila puka podudarnost. Mala Gospođica se grozničavo upirala da ostane u životu tokom poslednje rasprave i umrla je tek kada je stigla vest o pobedi. Njen poslednji smešak bio je upućen Endruu, a poslednje reči su joj bile: "Bio si dobar prema nama, Endru."

Umrla je, držeći ga za ruku, dok su joj sin, snaha i unuci stajali na pristojnoj udaljenosti od njih dvoje.

12.

Endru je strpljivo sačekao, dok je recepcioner izbivao u kancelariji. Mogao je da se posluži holografskim interfonom, ali to nije učinio ne samo stoga što na drugom kraju veze nije bilo čoveka (ili robota), nego i zato što je ovoga puta pred sobom imao robota, a ne ljudsko biće.

Dok je ovaj bio odsutan, Endru je provodio vreme razmišljajući o semantičkom vidu ovog čina. Da li se izraz 'bez robota' mogao koristiti kao analogan za 'bez čoveka', ili je možda 'bez čoveka' postalo metaforički izraz koji se toliko udaljio od svog prvobitnog doslovnog značenja da se nije mogao primeniti na robove - odnosno, u istom smislu, i na žene?"

S ovakvim problemima često se sretao dok je radio na knjizi o robotima. Veština izmišljanja rečenica kadrih da izraze sveskoliku složenost nesumnjivo mu je povećavala vokabular.

Povremeno bi poneko ulazio u prostoriju i upiljio se u njega, ali on nije odvrćao pogled. Mirno bi pogledao svakome u oči, što je sve nagnalo da skrenu pogled.

Konačno, pojavi se Pol Martin. Izgledao je iznenađeno, odnosno izgledao bi tako da je Endru pouzdano umeo da razabere njegov izraz. Pol je počeo da nosi tešku šminku koju je nalagala moda za oba pola; to je, doduše, učinilo donekle oštrijim i istaknutijim njegove neupadljive crte lica, ali Endruu se to svejedno nije dopadalo. Ustanovio je da ga neslaganje sa postupcima ljudskih bića, sve dok ga otvoreno ne iskaže, odveć ne ispunjava nelagodnošću. Čak je bio kadar to i da napiše. Bio je uveren da tako nije bilo oduvek.

"Izvoli, Endru", reče Pol. "Izvini što si čekao, ali nešto sam naprosto morao da završim. Uđi. Rekao si da želiš da razgovaraš sa mnom,

ali nisam mislio da si imao na umu ovde, u gradu."

"Ako si zauzet, Pole, ja mogu nastaviti da čekam."

Pol baci pogled na igru nestalnih senki na zidnom brojčaniku i reče:

"Imam nešto vremena. Jesi li sam došao?"

"Iznajmio sam automobil."

"Jesi li imao neprilika?" upita Pol glasom u kome se osećala iskrena brižnost.

"Nisam ih očekivao. Moja prava su zaštićena."

Polovo lice poprimi još brižniji izraz. "Endru, objasnio sam ti da je taj zakon neprimenjiv, bar u većini slučajeva... Ako budeš navaljivao da nosiš odeću, pre ili kasnije ćeš zapasti u nepriliku, baš kao i prvi put."

"I jedini, Pole. Žao mi je što nisi zadovoljan."

"Dobro, razmotrimo stvar na ovaj način: ti si doslovce živa legenda, Endru, i u mnogo pogleda si odveć dragocen da bi imao pravo da se izlažeš opasnosti... Kako napreduje knjiga?"

"Približavam se kraju, Pole. Izdavač je sasvim zadovoljan."

"Odlično!"

"Nisam siguran, doduše, da li je baš zadovoljan knjigom kao takvom. Čini mi se da očekuje da će prodati mnogo primeraka zato što je autor jedan robot i to je ono što ga ispunjava zadovoljstvom."

"Tipičan ljudski stav, bojim se."

"Ne smeta mi to. Neka samo proda, iz bilo kog razloga, budući da to znači novac, a on mi je potreban."

"Baka ti je ostavila..."

"Mala Gospođica bila je velikodušna i siguran sam da mogu računati na porodicu da će mi i dalje pomagati. Ali računam na honorar od knjige koji treba da mi pomogne za naredni korak."

"Kakav naredni korak?"

"Želim da se sretnem sa predsednikom korporacije 'Američki roboti i mehanički ljudi'. Pokušao sam da zakažem sastanak, ali do sada su sva nastojanja bila bez uspeha. Korporacija nije saradivala sa mnom u radu na knjizi, tako da me to ne iznenađuje, shvataš."

Pola je ovo očigledno zabavljalo. "Saradnja je poslednja stvar koju od njih možeš očekivati. Nisu saradivali ni sa nama u našoj velikoj borbi za robotska prava. Štaviše, bili su protiv nas, a jasno ti je i zašto. Daj robotima prava i ljudi će prestati da ih kupuju."

"Bez obzira na to", reče Endru, "ako ih ti pozoveš, možda ćeš uspeti da ih nagovoriš da me prime."

"Ja nimalo nisam prisniji sa njima nego ti, Endru."

"Ali možda bi mogao da im nagovestiš da će, ako me prime, doći do obustavljanja kampanje Fajngolda i Martina za dalje osnaženje robotskih prava."

"Zar to ne bi bila laž, Endru?"

"Bila bi, Pole, a ja nisam kadar da je izgovorim. Zbog toga je potrebno da ih ti nazoveš."

"Ah, ti ne možeš da lažeš, ali možeš mene da nagovoriš da to učinim umesto tebe, je li tako? Postaješ sve ljudskiji, Endru."

13.

Stvar nije bilo lako srediti, čak i uz Polovo ime koje je imalo svoju težinu.

Ali kada je sve konačno dogovoreno, time kao da nimalo nije bio zadovoljan Hari Smajt-Robertson, koji je, sa majčine strane, poticao od osnivača korporacije i koji je, da bi to istakao, spojio crticom dva prezimena. Već se približavao penziji i čitavo njegovo pregalaštvo u svojstvu predsednika bilo je usredsređeno na prava robota. Seda i retka kosa bila mu je slepljena na lobanji, na licu nije imao nikakvu šminku i s vremena na vreme uputio bi Endruu neprijateljski pogled.

"Gospodine", reče Endru, "približno pre jednog veka Merton Manski iz ove korporacije kazao mi je da je matematika koja upravlja ustrojavanjem pozitronskih spojeva odveć složena, tako da može biti govora samo o približnim rešenjima, te da stoga moje sposobnosti nisu potpuno predvidljive."

"Tako je bilo pre jednog veka." Smajt-Robertson napravi pauzu, a zatim dodade ledenim glasom: "Gospodine!"

Stvari više tako ne stoje. Naši roboti sada se prave krajnje precizno i nepogrešivo su uvežbani za ono što obavljaju."

"Da", reče Pol, koji je takođe pošao da bi, kako je kazao, obezbedio da korporacija postupa pošteno, "a to ima za ishod da moj recepcioner mora da traži pomoć kad god zbivanja makar i za dlaku odstupe od konvencionalnih."

"Bili biste", reče Smajt-Robertson, "znatno manje zadovoljni kada bi on morao da improvizuje."

"Znači da više ne proizvodite robote poput mene", umeša se Endru, "koji su fleksibilni i prilagodljivi."

"Tako je."

"Istraživanje koje sam preduzeo u vezi sa mojom knjigom", reče Endru, "pokazuje da sam ja najstariji robot koji je još aktivan."

"Najstariji sada", uzvratil Smajt-Robertson, "i najstariji za sva vremena. Neće više biti starijih od vas. Nijedan robot više nije koristan posle dvadeset pet godina rada. Tada bivaju opozvani i zamenjeni novim modelima."

"Nijedan robot kakvi se sada proizvode nije koristan posle dvadeset pet godina rada", reče Pol vedrim glasom. "Endru je važan izuzetak u tom pogledu."

Držeći se puta koji je sebi odredio, Endru reče: "Kao najstariji robot na svetu i kao najfleksibilniji, zar nisam u dovoljnoj meri neobičan da time zavređujem poseban tretman kompanije?"

"Nipošto", reče Smajt-Robertson ledeno. "Vaša neuobičajenost donosi samo neprijatnosti korporaciji. Da ste bili iznajmljeni umesto što ste nesrećnim spletom okolnosti trajno prodati, odavno bismo vas već zamenili."

"Ali u tome i jeste stvar", reče Endru. "Ja sam slobodan robot koji je sam svoj vlasnik. U tom svojstvu i dolazim kod vas sa molbom da me zamenite. To ne možete učiniti bez saglasnosti vlasnika. Danas se ta saglasnost obezbeđuje ugovorom o iznajmljivanju, ali u moje vreme bilo je drugačije."

Smajt-Robertson je posmatrao u isti mah zapanjeno i zbunjeno. Za trenutak je vladala tišina. Endru je uhvatio sebe kako zuri u holograf na zidu, bila je to posmrtna maska Suzan Kalvin, sveca-zaštitnika svih robotičara. Umrla je pre približno dva stoleća, ali zahvaljujući radu na knjizi toliko ju je dobro upoznao da je gotovo mogao reći da su se sreli za njenog života."

"Kako mogu da vas zamenim za vas?" upita Smajt-Robertson. "Ako vas zamenim kao robota, kako vam onda mogu dati novog robota kao vlasnika, kada samim činom zamene vi prestajete da postojite?" On se smrknuo osmehnu.

"Uopšte nema problema", umeša se Pol. "Sedište Endruove ličnosti jeste njegov pozitronski mozak i to je deo koji se ne može zameniti, a da se ne stvori novi robot. Pozitronski mozak je, dakle, Endru-

vlasnik. Svi ostali delovi robotovog tela mogu se zameniti bez uticaja na njegovu ličnost, a ti ostali delovi predstavljaju vlasništvo mozga. Endru, naime, želi da svom mozgu podari novo robotsko telo."

"Tako je", reče Endru mirno. Zatim se okrenu ka Smajt-Robertsonu. "Proizveli ste androide, zar ne? Robote koji spolja u svemu nalikuju ljudima, računajući tu i kožno tkivo?"

"Jesmo", uzvratu Smajt-Robertson. "Besprekorno funkcionišu sa svojom sintetičkom vlaknastom kožom i tetivama. Oni doslovce nemaju metalnih delova, izuzev u mozgu, ali su podjednako čvrsti kao i metalni roboti. U stvari, ako se kao aršin uzme težina, onda su i čvršći."

"Nisam znao za to", primeti Pol zainteresovano. "Koliko ih ima na tržištu?"

"Nema nijednog", reče Smajt-Robertson. "Bili su znatno skuplji od metalnih modela i ispitivanje tržišta je pokazalo da ne bi imali dobru prođu. Izgledaju odveć ljudski."

"Ali korporacija i dalje ume da ih proizvodi, pretpostavljam. Budući da je to slučaj, želeo bih da vas zamolim da me zamenite organskim robotom, androidom."

Pol je izgledao zapanjen. "Blagi Bože", prozbori on.

Smajt-Robertson se ukruti. "Putpuno nemoguće!"

"Zašto nemoguće?" upita Endru. "Platiću svaku razumnu cenu, razume se."

"Ne proizvodimo androide", uzvratu Smajt-Robertson.

"Samo ste odlučili da ne proizvodite androide", umeša se Pol. "A to nije isto što i ne biti kadar da se oni proizvode."

"U svakom slučaju", reče Smajt-Robertson, "proizvodnja androida bila bi protivna javnom mnjenju."

"Ne postoji nikakav zakon koji bi to zabranjivao", reče Pol.

"Mi ih ne proizvodimo niti ćemo ih proizvoditi."

Pol pročisti grlo. "Gospodine Smajt-Robertson", reče on. "Endru je slobodan robot koji je pod okriljem zakona što jemči robotska prava. Svesni ste toga, nadam se."

"U potpunosti."

"Ovaj robot, kao slobodan, odlučio je da nosi odeću. To ga, međutim, izlaže čestim poniženjima bezobzirnih ljudi, uprkos zakonu koji brani robote od ponižavanja. Teško je podneti tužbu zbog neodređenih

uvreda, koje, uz to, ne nailaze na neodobravanje onih koji moraju da odluče da li bi optiženi bio kriv ili nevin."

"Korporacija 'Američki roboti' shvatila je to od početka. Na žalost, nije bio isti slučaj sa firmom vašeg oca."

"Moj otac je sada mrtav", reče Pol, "ali meni je zato jasno da je ovde posredi slučaj neosporne uvrede upućene sasvim određenoj osobi."

"O čemu vi to govorite?" upita Smajt-Robertson.

"Moj klijent, Endru Martin... koji je to upravo postao... slobodan je robot koji punopravno može da zatraži od korporacije 'Američki roboti i mehanički ljudi' pravo na zamenu, koje vaša firma daje svakom vlasniku što poseduje robota duže od dvadeset pet godina. Štaviše, korporacija insistira na takvoj zameni."

Pol se osmehivao, očigledno dobro raspoložen. "Pozitronski mozak mog klijenta", nastavi on, "vlasnik je tela mog klijenta, koje je nesumnjivo starije od dvadeset pet godina. Pozitronski mozak zahteva zamenu tela i saglasan je da plati bilo koju razumnu cenu za androidsko telo kao tu zamenu. Ako odbijete zahtev, biće to ponižavajuće za mog klijenta i mi ćemo podići tužbu."

"Javno mnjenje obično nije naklonjeno robotima u ovakvim slučajevima, ali dopustite mi da vas podsetim da firma 'Američki roboti' ne uživa baš veliku popularnost kod javnosti. Čak i oni koji moraju da upotrebljavaju robote i koji imaju koristi od njih sumnjičavi su prema korporaciji. To je možda nasleđe iz dana kada su roboti uglavnom ulivali strah. A možda je posredi ozlojeđenost zbog moći i bogatstva firme 'Američki roboti' koja drži svetski monopol. Ma šta bio uzrok tome, ozlojeđenost postoji i čini mi se da ćete doći do zaključka da je bolje ne dopustiti parnicu, naročito s obzirom na činjenicu da je moj klijent imućan, da će živeti još mnogo stoleća i da ga ništa ne sprečava da ovaj okršaj vodi neograničeno dugo."

Smajt-Robertsona počeo lagano da obliva rumenilo. "Pokušavate da me prisilite na..."

"Ni na šta vas ja ne prisiljavam", reče Pol. "Ako odbijete da iziđete u susret razložnom zahtevu mog klijenta, možete to bez oklevanja učiniti i mi ćemo otići bez ijedne reči... Ali podići ćemo parnicu, što svakako imamo pravo, i uverićete se da ćete na kraju izgubiti."

"Ovaj ..." zausti Smajt-Robertson, ali onda zastade.

"Vidim da ćete pristati", reče Pol. "Možda ćete oklevati, ali na kraju

će tako biti. Dopustite mi stoga da vam ukažem na još jedan momenat. Ukoliko u procesu prenošenja pozitronskog mozga mog klijenta iz njegovog sadašnjeg tela u organsko dođe do bilo kakvog oštećenja, ma koliko sitnog, onda ću dati uistinu sve od sebe da potpuno uništim korporaciju. Ako bude neophodno, preduzeću sve moguće korake da pokrenem javno mnjenje protiv korporacije, ukoliko bude zagreban i jedan jedini moždani vod platinsko-iridijumskog bića mog klijenta." On se okrenu ka Endruu i reče: "Slažeš li se sa svim tim, Endru?"

Endru ništa nije uzvratio puni minut. Morao je da se saglasi sa laganjem, ucenjivanjem, prisiljavanjem i ponižavanjem jednog ljudskog bića. Ali ono neće biti fizički ugroženo, reče on u sebi, neće biti fizički ugroženo.

"Slažem se", skliznu konačno iz njega slabašan glas.

14.

Činilo mu se da je ponovo sazdan. Najpre danima, pa nedeljama i konačno mesecima Endru je samome sebi izgledao strano; i najmanji čin koji bi preduzeo nagonio ga je na prethodno oklevanje.

Pol je bio uzrujan. "Oštetili su te, Endru. Podići ćemo parnicu."

"Ne smeš", uzvрати Endru veoma polako. "Nikada nećeš uspeti da dokažeš nešto z-z-z-..."

"Zlonamerno?"

"Zlonamerno. Osim toga, ojačavam, bolje mi je. Posredi je tr-tr-tr-..."

"Trema?"

"Trauma. Uostalom, još nije preduzeta takva op-op-op-... eracija."

Endru je bio kadar da oseti vlastiti mozak iznutra. Znao je da je dobro i tokom meseci koje je proveo stičući iskustvo u koordinisanju i punom pozitronskom saobražavanju satima se nije micao od ogledala.

"Vratiću se na posao", reče on konačno.

Pol se nasmeja i reče: "To znači da ti je dobro. Šta ćeš raditi? Pisaćeš novu knjigu?"

"Neću", uzvрати Endru ozbiljnim glasom. "Odveć dugo živim da bi me neka delatnost trajno uzela pod svoje. Jednom davno bio sam umetnik i tome se opet mogu vratiti. Takođe sam bio istoričar, što isto tako mogu ponovo biti. Ali sada želim da se posvetim robobiologiji."

"Robopsihologiji, hoćeš da kažeš."

"Ne. To bi značilo izučavati pozitronske mozgove, a u ovom trenutku nemam volje da se upuštam u tako nešto. Robobiolog bi, kako mi se čini, trebalo da bude usredsređen na telo koje ide uz mozak."

"Pa zar to nije robotičar?"

"Robotičari rade sa metalnim telima. Ja nameravam da proučavam organsko ljudsko telo, koje za sada, koliko mi je poznato, jedino ja posedujem."

"Sužavaš svoje polje", reče Pol zamišljeno. "Kao umetnik, imao si neograničene dosege; kao istoričar, poglavito si izučavao robote; kao robobiolog, pak, bavićeš se jedino samim sobom."

Endru klimnu. "Tako izgleda."

Endru je morao da počne od najosnovnijih stvari, budući da uopšte nije bio upućen u običnu biologiju, a tek nešto malo u opštu nauku. Postao je uobičajeni prizor u bibliotekama, gde je satima neprekidno sedeo uz elektronske indekse, izgledajući sasvim obično u odelu. Nekolicina njih koji su znali da je on robot nisu ga ni na koji način ometali.

Napravio je laboratoriju u jednoj sobi, koju je dogradio uz kuću, a uporedo mu se povećavala i biblioteka.

Prošle su godine, a onda je jednoga dana kod njega došao Pol i rekao mu: "Šteta što ne radiš više na istoriji robota. Izgleda da je korporacija 'Američki roboti' iz korena izmenila svoju politiku."

Pol je ostario, a oslabele oči zamenjene su mu fotooptičkim ćelijama. U tom pogledu postao je srodniji Endruu. "Šta su učinili?" upita Endru.

"Proizvode centralne kompjutere, džinovske pozitronske mozgove, uistinu, koji mikrotalasima održavaju kontakt sa neograničenim brojem robota, u rasponu od deset do hiljadu. Sami roboti uopšte nemaju mozgove. Oni su udovi džinovskih mozgova, od kojih su fizički razdvojeni."

"Je li tako delotvornije?"

"Firma 'Američki roboti' tvrdi da jeste. Smajt-Robertson im je to ostavio u nasleđe pre no što je umro, imajući, kako izgleda, tebe u vidu. Korporacija je rešena da više ne pravi robote koji bih ih suočavali sa nevoljama koje si im ti stvarao, te je stoga razdvojila mozak od tela. Mozak neće imati telo koje bi želeo da zameni; a telo

neće imati nikakav mozak koji bi nešto poželio."

"Baš je zadivljujući, Endru", nastavi Pol, "uticaj koji si ostvario na istoriju robota. Tvoje umeće podstaklo je firmu 'Američki roboti' da preduzme pravljenje preciznijih i specijalizovanijih robota; tvoja sloboda imala je za ishod vaspostavljanje načela robotskih prava; tvoje insistiranje na androidskom telu navelo je korporaciju na razdvajanje mozga od tela."

"Pretpostavljam", reče Endru, "da će korporacija na kraju proizvesti jedan ogroman mozak koji će kontrolisati nekoliko milijardi robotskih tela. Sva jaja naći će se u jednoj kotarici. Opasno. Uopšte neće valjati."

"U pravu si", odgovori Pol. "Ali mislim da do toga neće doći bar još jedno stoleće, tako da ja to neću doživeti. U stvari, sasvim je moguće da neću doživeti ni narednu godinu."

"Pole!" uzviknu Endru brižno.

Pol slegnu ramenima. "Mi smo smrtni, Endru. Nismo kao ti. Nije mnogo važno, ali ipak moram da te obavestim o jednoj stvari. Ja sam poslednji čovek iz porodice Martin. Postoje, doduše, dalji rođaci sa babine strane, ali oni se ne računaju. Novac kojim ja lično upravljam biće prenesen na tvoje ime i ti ćeš u doglednoj budućnosti biti materijalno obezbeđen."

"Nije potrebno", uzvari Endru s naporom. Sve ovo vreme nikako nije uspeo da se navikne na umiranje Martinovih.

"Ne raspravljajmo se oko toga", reče Pol. "Naprosto, tako će biti. Na čemu sad radiš?"

"Projektujem sistem koji treba da omogući androidima, odnosno meni, da dobijaju energiju iz sagorevanja ugljovodonika, a ne više iz atomskih ćelija."

Pol podiže veđe. "Kako bi mogli da dišu i da jedu?"

"Da."

"Koliko već radiš na tome?"

"Prilično dugo, ali mislim da sam najzad uspeo da projektujem odgovarajuću komoru za sagorevanje u kojoj bi se vršila kataliza kontrolisanog razlaganja."

"Ali zašto, Endru? Atomska ćelija je jamačno beskrajno delotvornija."

"U izvesnim pogledima, možda, ali atomska ćelija je neljudska."

15.

Bilo je potrebno vremena, ali Endru ga je imao na pretek. Pre svega nije želeo da preduzme ništa dok Pol ne otpočine u miru.

Kada je konačno umro Gospodinov prapraunuk, Endru se najednom osetio izloženiji neprijateljskom svetu i baš zbog toga je postao odlučniji da nastavi putem kojim je odavno krenuo.

Pa ipak, nije bio uistinu sam. Jedan čovek je umro, ali firma 'Fajngold i Martin' i dalje je postojala, budući da korporacije ne umiru, baš kao ni mi, roboti. Firma je imala svoja usmerenja i neumoljivo ih se držala. Zahvaljujući nasledstvu i radu advokatske firme, Endru je i dalje bio imućan. A kao naknadu za veliki godišnji honorar 'Fajngold i Martin' preuzeli su na sebe pravne vidove nove komore za sagorevanje.

Kada je došlo vreme da Endru poseti korporaciju 'Američki roboti i mehanički ljudi', pošao je sam. Prvi put je bio tamo sa Gospodinom, a drugi put sa Polom. Ovog trećeg puta bio je sam i nalikovao je na čoveka.

Firma 'Američki roboti' se promenila. Proizvodni pogon premešten je u veliku svemirsku stanicu, kao što je, uostalom, bio slučaj sa većinom industrijskih postrojenja na Zemlji. Sa njima su otišli i mnogi roboti. Sama Zemlja sve je više ličila na park, a njena populacija stabilizovala se na milijardu žitelja; možda ne više od trideset posto članova otprilike podjednako brojne robotske populacije imalo je sasmostalne mozgove.

Direktor Istraživačkog odeljenja bio je Elvin Magdesku, tamnopusat i tamne kose, sa malom, šiljatom bradom i jedino prsnim pojasom iznad pasa, kako je to moda nalagala. Endru je, nasuprot, saglasno modi od pre nekoliko decenija, bio odeven do grla.

"Razume se, znam za vas", reče Magdesku, "i mило mi je što imam prilike da vas vidim. Vi ste naš najznaменitiji proizvod i prava je šteta što je stari Smajt-Robertson bio tako kivan na vas. Mi bismo mnogo postigli sa vama."

"I dalje možete", reče Endru.

"Ne mislim tako. Prošlo je vreme za to. Imali smo robote na Zemlji više od jednog stoleća, ali stvari su sada drugačije. Jedne ćemo prebaciti u svemir, dok će oni koji ostanu biti bez mozga."

"Ali tu sam ja, a ja ostajem na Zemlji."

"Tačno, ali vi više ne delujete mnogo kao robot. Kakav zahtev imate ovoga puta?"

"Da budem još manje robot. S obzirom na to da sam već u priličnoj meri organski, želim da imam i organiski izvor enegije. Evo ovde planova..."

Magdesku ih nije samo letimice prelistao. Možda mu je to bila namera u prvi mah, ali sada se ukrotio i ozbiljno udubio u proučavanje. "Uistinu domišljato", primeti on jednog trenutka. "Ko je sve ovo smislio?"

"Ja", uzvratu Endru.

Magdesku ga oštro pogleda, a onda reče: "Ovo bi zahtevalo obimno prestrojavanje vašeg tela, kao i jednog oglednog, budući da stvar još nigde nije pokušana. Savetujem vam da se ne upuštate u to. Ostanite kakvi ste."

Endruovo lice raspolagalo je ograničenim mogućnostima u pogledu izražavanja, ali mu se zato nestrpljenje jasno očitavalo u glasu: "Doktore Magdesku, niste shvatili suštinu stvari. Nemate drugog izbora do da prihvatite moj zahtev. Ako se ovakve naprave mogu ugraditi u moje telo, onda će to biti moguće i kad su u pitanju ljudska tela. Težnja ka produženju ljudskog života protetičkim napravama već je uzela maha. A nema boljih naprava od ovih koje sam ja projektovao i koje projektujem.

Posredstvom firme 'Fajngold i Martin' kontrolišem patentna prava. Sasvim smo kadri da se sami upustimo u posao i da izradimo protetičke naprave koje bi omogućile nastanak ljudskih bića sa mnogim robotskim svojstvima. A to bi ozbiljno ugrozilo vaš posao.

"Ako, međutim, izvedete stvar sada na meni i pristanete da to činite pod sličnim okolnostima i ubuduće, dobićete odobrenje da koristite patente i primenjujete tehnologiju kako za robote tako i za protetizaciju ljudskih bića. Dozvola vam, razume se, neće biti izdata sve dok prva operacija ne bude potpuno uspešna i dok ne prođe dovoljno vremena da bi se pokazalo da je uistinu valjano obavljena." Endru gotovo da uopšte nije osetio sputavanja koja mu je nametao Prvi Zakon zbog dovođenja u ozbiljnu nepriliku jednog ljudskog bića. Odavno je stekao nauku o tome da ono što na prvi pogled izgleda kao grubost može na kraju da ispadne blagost."

Magdesku je izgledao ošamućen. "Ja nisam ovlašćen da odlučujem

o tome", reče on najzad. "Odluka mora biti kolektivna, a to zahteva vremena."

"Pripravan sam da čekam razumno dugo", reče Endru. "Samo razumno dugo." Ispuni ga zadovoljstvo pri pomisli da ni sam Pol ne bi ovo bolje obavio."

16.

Uistinu je proteklo samo razumno dugo vremena i operacija je uspešno obavljena.

"Ja sam se veoma zalagao protiv operacije, Endru", reče Magdesku, "ali ne iz razloga koji bi vama pali na pamet. Ništa nisam imao protiv samog eksperimenta, samo da je bio obavljen na nekom drugom. Bojao sam se da izložim opasnosti vaš pozitronski mozak. Pošto su vam sada pozitronski vodovi u međudejstvu sa simuliranim nervnim sistemom, bilo bi teško očuvati nedirnuti mozak ako bi se telu nešto dogodilo."

"Imao sam puno poverenje u umeće stručnjaka firme 'Američki roboti'", reče Endru. "A sada mogu i da jedem."

"Možete da pijuckate maslinovo ulje. To će nalagati povremeno čišćenje komora za sagorevanje, kao što smo vam objasnili. A stvar je, čini mi se, prilično nelagodna."

"Možda, ako bih se zaustavio samo na ovome. Samočišćenje nije nemoguće. Štaviše, radim na jednoj napravi kadroj da obrađuje čvrstu hranu za koju se očekuje da sadrži i nesagorive delove... nesvarljivu materiju, tako reći, koja će se morati odbaciti."

"Onda ćete morati da dobijete analni otvor."

"Njegov ekvivalent."

"Šta još, Endru?"

"Sve ostalo?"

"I genitalije?"

"Ako mi se budu uklapale u planove. Moje telo je platno na kome nameravam da naslikam..."

Magdesku je sačekao da rečenica bude završena, a kada se to nije dogodilo, on je sam okonča. "Čoveka?"

"Videćemo", uzvratila Endru.

"Nije vam baš veliko htenje, Endru", reče Magdesku. "Vi ste bolji od čoveka. Krenuli ste nizbrdo od onog časa kada ste se upustili u

organsko ustrojstvo."

"Mozak mi zbog toga ništa nije slabiji."

"Ne, nije. Stojim vam dobar za to. Ali, Endru, prava revolucija na polju protetičkih naprava, koju su omogućili vaši patenti, vezuje se isključivo za vaše ime. Priznato vam je izumiteljstvo i odate su vam sve počasti u to ime, kao što i dolikuje. Zašto se dalje igrate vlastitim telom?"

Endru nije odgovorio.

Počasti su došle. Prihvatio je članstvo u nekoliko učenih društava, računajući tu i jedno koje je bilo posvećeno novoosnovanoj nauci, protetologiji, koju je on, međutim, ranije nazvao robobiologija.

Prilikom proslave sto pedesete godišnjice njegovog nastanka, priređena je svečana večera u njegovu čast u korporaciji 'Američki roboti'. Ako je Endru i video neku ironiju u tome, to ničim nije pokazao.

Elvin Magdesku vraćen je zakratko iz penzije da bi bio na čelu večere. Imao je već devedeset četiri godine i bio je još živ samo zahvaljujući protetičkim napravama koje su mu, između ostalog, obavljale funkciju jetre i bubrega. Večera je dostigla vrhunac kada je Magdesku, posle kratkog i osećajnog govora, podigao čašu da nazdravi 'robotu-sto pedesetogodišnjaku'.

Mišići Endruovog lica bili su u toj meri usavršeni da je mogao da ispolji čitavu lepezu osećanja, ali on je ipak tokom cele svečanosti ostao da sedi, svečanog i pasivnog držanja. Nije mu se dopalo da bude 'robot-sto pedesetogodišnjak'.

17.

Protetologija je bila ta koja je konačno odvela Endrua i izvan Zemlje. Tokom decenija posle proslave sto pedesetogodišnjice Mesec je sve više postajao zemljolikiji svet od same Zemlje u svakom pogledu osim gravitacionom; u njegovim podzemnim gradovima živela je prilično gusta populacija.

Protetičke naprave ovde su morale računati sa nižom silom teže, te je tako Endru proveo pet godina na Mesecu, radeći sa lokalnim protetolozima na obavljanju neophodnih prilagođavanja. Kada ne bi bio na poslu, tumarao je među robotskom populacijom čiji su se svi članovi ophodili prema njemu s poniznošću osobenom za njihov

odnos prema ljudskim bićima.

Čim se vratio na Zemlju, koja je spram Meseca izgledala jednolično i tiho, odmah je posetio firmu 'Fajngold i Martin' da bi ih obavestio o povratku.

Tekući upravnik firme, Sajmon De Long, bio je iznenađen. "Znali smo", reče mu on, "da se vraćate, Endru (umalo nije kazao 'gospodine Martin'), ali nismo vas očekivali do naredne nedelje."

"Bio sam nestrpljiv", uzvratu Endru odsečnim glasom. Želeo je odmah da pređe na stvar. "Na Mesecu, Sajmone, predvodio sam istraživački tim sastavljen od dvadeset naučnika-ljudi. Izdavao sam naređenja kojima se niko nije protivio. Tamošnji roboti ophodili su se prema meni kao što bi to činili prema nekom čoveku. Zar to sve ne znači da sam ja ljudsko biće?"

U De Longovim očima pojavi se oprezan pogled i on reče: "Dragi moj Endru, kao što ste upravo i sami objasnili, prema vama su se i ljudi i roboti ophodili kao prema ljudskom biću. Vi ste, dakle, ljudsko biće de facto."

"Nije mi dovoljno da budem ljudsko biće de facto. Ne želim da se samo prema meni ophode kao prema takvom, već da i zakonito budem priznat za ljudsko biće. Želim da budem ljudsko biće de jure.

"To je već druga stvar", reče De Long. "Tu ćemo se suočiti s ljudskim predrasudama, kao i s neospornom činjenicom da ma koliko nalikovali ljudskom biću, vi to, u stvari, niste."

"U kom smislu nisam?" upita Endru. "Imam oblik ljudskog bića, kao i organe odgovarajuće onima što ih imaju ljudska bića. Moji organi su, štaviše, istovetni nekima koje poseduju protetisana ljudska bića. Ostvario sam umetničke, književne i naučne doprinose ljudskoj kulturi kao nijedan drugi čovek koji je sada živ. Šta se još može tražiti?"

"Ja lično ne bih tražio ništa. Nevolja je, međutim, u tome što je neophodan akt Svetskog zakonodavnog tela kojim biste bili proglašeni za ljudsko biće. Iskreno govoreći, sumnjam da će oni pristati na to."

"Sa kim bih mogao da razgovaram iz tog tela?"

"Sa predsednikom Naučnog i tehnološkog odbora, možda."

"Možete li mi zakazati sastanak?"

"Ali vama nisu potrebni nikakvi posrednici. S obzirom na vaš položaj,

u prilici ste..."

"Ne. Vi mi ga zakažite." (Endru uopšte nije primetio da je izdao oštro naređenje jednom ljudskom biću. Navikao se na to na Mesecu.)

"Želim da im stavim do znanja da će me u ovome firma 'Fajngold i Martin' podržavati do kraja."

"Pa, ovaj ..."

"Do kraja, Sajmone. Tokom sto sedamdeset tri godine na razne načine sam veoma doprinosiso ovoj firmi. Bio sam u obavezi prema pojedinim članovima firme u ranijim razdobljima. Ali to sada više nije slučaj. U stvari, upravo je suprotno i ja sam došao da naplatim dugove."

"Učiniću što budem mogao", reče De Long.

18.

Predsednik Odbora za nauku i tehnologiju bila je žena, koja je očigledno poticala negde iz istočne Azije. Zvala se Či Li-Hsing, a zbog prozirne odeće (koja je, svojim sjajem, zatamnivala samo ono što je ona želela da bude nevidljivo) izgledalo je da je obavijena plastikom.

"Drago mi je", reče ona, "što ste izrazili želju da steknete puna ljudska prava. Postojala su razdoblja u istoriji kada su se delovi ljudske populacije borili za dobijanje punih ljudskih prava. Kakva biste prava, međutim, još želeli pored onih koja već posedujete?"

"Naprosto, pravo na život. Jedan robot može u svako doba da bude razmontiran."

"I ljudsko biće može u svako doba da bude pogubljeno."

"Pogubljenje može biti izvršeno tek posle odgovarajućeg zakonskog procesa. No, tako nešto nije potrebno da bih ja bio demontiran. Dovoljna je samo reč nekog čoveka od autoriteta i ja sam gotov. Osim toga...Osim toga..." Endru se očajnički upirao da mu se u glasu ne oseti molećivost, ali su ga brižljivo razrađeni trikovi ljudskih izraza lica i tona glasa ovde izdali. "Iskereno govoreći, želim da budem čovek. Želim to već kroz šest pokolenja ljudskih bića."

Li-Hsing podiže pogled prema njemu, osmotrivši ga tamnim, blagonaklonim očima. "Zakonodavno telo može da izglasa uredbu kojom biste vi bili proglašeni za ljudsko biće, baš kao što to može da učini i kada je posredi neka kamena statua. Da li će, međutim,

uistinu tako biti podjednako je izgledno u prvom kao i u drugom slučaju. Članovi kongresa su ljudi kao i svi ostali, a oduvek je postojao činilac podozrenja prema robotima."

"Zar toga još ima?"

"Ima. Svi bismo se mi složili oko činjenice da ste se zavredeli svaku hvalu čovečanstva, ali to ne bi umanjilo strahove zbog vaspostavljanja jednog neželjenog predsedana."

"Kakvog predsedana? Ja sam jedini slobodan robot, jedini moga tipa, i više nikada neće biti drugog. Možete tim povodom konsultovati korporaciju 'Američki roboti'."

"'Nikada' je veoma dugo, Endru... ili, ako vam se to više dopada, gospodine Martin... budući da bih se ja bez oklevanja saglasila sa tim da ste čovek. Uverićete se da većina članova Kongresa neće biti spremna na predsedan, ma koliko on bio beznačajan. Gospodine Martin, imate moju naklonost, ali vam ne mogu pružiti i nadu. U stvari..."

Ona se zavali u fotelju, a čelo joj se nabora. "U stvari, ako se strasti odveć raspale, lako se može dogoditi da se javi izvesna sklonost, kako u okviru zakonodavnog tela tako i izvan njega, za ono demontiranje koje ste sami pomenuli. Ukloniti vas, bio bi najjednostavniji način rešavanja nedoumice. Imajte to u vidu pre no što odlučite da nastavite stvar."

"Zar se niko neće setiti tehnike protetologije" upita Endru, "koja gotovo isključivo spada u moju zaslugu?"

"Možda će izgledati okrutno, ali bojim se da neće. Ili ako se i sete, to će vam biti uzeto za zlo. Kazaće da ste to učinili samo sebe radi. Reći će da je sve bilo samo deo kampanje da se robotizuju ljudska bića, odnosno da se očoveče roboti, a i jedno i drugo biće proglašeno za zlo i naopako. Još nikada niste bili predmet političke kampanje mržnje, gospodine Martin, a tvrdim vam da ćete biti u toj meri ocrnjeni da ni vi ni ja u to nećemo moći da poverujemo, ali će postojati ljudi kojima će sve to izgledati savršeno istinito. Gospodine Martin, odustanite od toga da budete živi." Ona ustade; stojeći pored Endrua koji je sedeo, izgledala je sitna poput kakvog deteta."

"Ako budem rešio da se borim za svoj ljudski status, da li ćete biti na mojoj strani?"

Ona za trenutak promisli, pa reče: "Biću... u meri u kojoj to budem

mogla. Ako bi se ikada pokazalo da bi takav stav mogao da ugrozi moju političku budućnost, onda ću vas napustiti, s obzirom na to da ovo nije stvar koja seže u same korene mojih uverenja. Želim da budem do kraja poštena prema vama."

"Hvala vam i više neću tražiti. Upustiću se u borbu bez obzira na posledice i računacu na vašu pomoć samo u onom obimu u kome mi je vi možete pružiti."

19.

Borba nije bila direktna. 'Fajngold i Martin' savetovali su strpljenje, na šta je Endru smrknuo promrmljao da toga ima napretek. Firma je potom preduzela kampanju s namerom da suzi bojno polje.

Zapodeneduli su parnicu u kojoj su poricali obavezu vraćanja dugova osobi sa protetičkim srcem, pravdajući to tvrdnjom da posedovanje robotskih organa umanjuje ljudski status, a sa njim i ustavna prava ljudskih bića.

Akcija je vođena umešno i istrajno; pri svakoj instanci se gubilo, ali na takav način da je presuda uvek bila što je moguće šira; najzad, stvar je u vidu žalbe podneta Svetskom sudu.

Razume se, cela stvar je potrajala godinama i stajala je milione dolara.

Kada im je uručena konačna presuda, De Long je priredio prigodnu proslavu zbog izgubljene parnice. Razume se, tom prilikom je u kancelariji bio prisutan i Endru.

"Obavili smo dve stvari, Endru", reče De Long, "i to dobro. Pre svega, vaspostavili smo pravilo da bez obzira na broj artefekata u ljudskom telu, ono ne prestaje da bude ljudsko telo. Drugo, u celu stvar smo upleli javno mnjenje i to na takav način da je ono sada žestoko na strani jednog širokog viđenja ljudskosti, budući da ovog časa ne postoji nijedno ljudsko biće koje ne bi prihvatilo proteze, ukoliko bi mu one produžile život."

"Misliš li da bi mi Zakonodavno telo sada potvrdilo ljudski status?" upita Endru.

De Long se očigledno našao u nelagodnom položaju. "U tom pogledu ne mogu da budem optimista. Preostao je jedan organ koji je Svetski sud uzeo kao kriterijum za ljudskost. Ljudska bića imaju organski ćelijski mozak, dok roboti poseduju platinsko-iridijumski

pozitronski mozak, ukoliko ga uopšte imaju, što je svakako sa vama slučaj... Ne, Endru, nemojte me tako gledati. Nedostaje nam znanje da dupliciramo ćelijski mozak i stvorimo veštački koji bi bio dovoljno srodan organskom tipu, tako da može ući u okvire koje je propisao Svetski sud. Čak ni vi niste to u stanju da napravite."

"Pa šta ćemo onda?"

"Pokušaćemo, razume se. Članica Kongresa Li-Hsing biće na našoj strani, baš kao i sve veći broj njenih kolega. Predsednik će se nesumnjivo prikloniti većini u Zakonodavnom telu u ovoj stvari."

"Raspolažemo li većinom?"

"Ne, ni izdaleka. Ali bi to mogao biti slučaj ako se javnost bude saglasila sa proširenim tumačenjem ljudskosti, čime biste i vi bili obuhvaćeni. Izgledi za to su mali, priznajem, ali ako ne želite da dignem ruke, onda nam valja da se upustimo u kockanje."

"Ne želim da dignemo ruke."

20.

Članica Kongresa Li-Hsing bila je znatno starija nego onda kada ju je Endru poslednji put video. Više nije bilo ni pomena od njene prozirne odeće. Sada je imala kratko podšišanu kosu i odeću cevastog oblika. Endru se, međutim, i dalje priklanjao, u meri u kojoj je to ostajalo u granicama ukusa, stilu odevanja koji je preovlađivao u vreme kada se on prvi put odenuo, pre više od jednog stoleća.

"Učinili smo koliko smo mogli, Endru", reče ona. "Pokušaćemo ponovo posle odmora, ali, iskreno govoreći, poraz je neminovan i moraćemo da od cele stvari dignemo ruke. Svi moji skorašnji pokušaji doneli su mi samo nepravilike pred predstojeću kongresnu kampanju."

"Znam", reče Endru, "i žao mi je zbog toga. Jednom ste kazali da ćete me napustiti ako dođe do toga. Zašto to niste učinili?"

"Čovek se može predomisлити, znate. Najednom mi se učinilo da bih, ako vas napustim, platila previsoku cenu za još jedan kongresni mandat. Osim toga, član sam Zakonodavnog tela već više od četvrt stoleća, a to je poprilično."

"Ne postoji nikakav način na koji bismo mogli da ih nagnamo da se predomisle, Li?"

"Već smo to učinili sa svima kod kojih su postojali i najmanji izgledi

za tako nešto. Ostali... većina... čvrsto se drže svoje nenaklonosti prema našoj stvari."

"Nenaklonost nije valjana prevaga u glasanju."

"Znam, Endru, ali ni oni ne navode nenaklonost kao ono što je u njima odnelo prevagu."

"Sve se svodi na mozak, onda", reče Endru oprezno, "ali zar stvar mora da ostane na nivou ćelija protiv pozitrona? Zar nema načina da prebacimo težište na funkcionalnu definiciju? Moramo li reći da se mozak sastoji od ovoga ili onoga? Zar ne možemo da kažemo da je mozak nešto...bilo šta... što je kadro za određen misaoni nivo?"

"Neće vredeti", reče Li-Hsing. "Vaš mozak je delo ljudskih ruku, dok ljudski to nije. Vaš mozak je napravljen, njihov se razvio. Za svako ljudsko biće koje drži do barijere između sebe i robota ove razlike predstavljaju čelični zid visok milju i debeo milju."

"Kada bismo mogli dospeti do izvorišta njihove nenaklonosti... do samog izvorišta..."

"Posle svih ovih godina koje su za vama", reče Li-Hsing tužno, "i dalje pokušavate da samo razumom dokučite ljudska bića. Siroti Endru, nemojte se ljutiti, ali to je robot u vama koji vas vodi tim smerom."

"Ne znam", reče Endru. "Kada bih samo mogao..."

1. (Repriza)

Kada bi samo mogao...

Odavno je shvatio da će doći do toga i sada se konačno našao kod hirurga. Pronašao je jednog, dovoljno veštog za ovaj posao, što će reći robota-hirurga, budući da se nijednom čoveku-hirurgu nije moglo ukazati puno poverenje u ovom pogledu, kako s obzirom na sposobnosti, tako i na namere.

Hirurg nije bio kadar da predviđenu operaciju obavi na ljudskom biću, te je tako Endru, odloživši zakratko trenutak odluke na taj način što se upustio u turobno ispitivanje koje je odražavalo nemire u njemu samome, konačno uklonio blokadu Prvog Zakona, rekavši: "I ja sam robot."

Zatim je dodao, čvrstim glasom kojim je naučio da izgovara reči čak i onda kada se obraćao ljudskim bićima tokom poslednjih nekoliko decenija: "Naređujem ti da izvršiš operaciju na meni."

U uslovima nedejstvovanja Prvog Zakona, naređenje koje je tako odlučno izrekla osoba što je veoma nalikovala ljudskom biću aktiviralo je Drugi Zakon - i stvar je bila sređena.

21.

Endru je bio uveren da slabost koju je osećao predstavlja samo uobraženje. Oporavio se od operacije. Pa ipak, što je manje upadljivo mogao, oslonio se o zid. Da je seo, sasvim bi se odao.

"Konačno glasanje biće ove nedelje, Endru", reče Li-Hsing. "Nisam mogla više da ga odlažem, a poraz je neminovan. Nema nam druge, Endru."

"Zahvalan sam vam što ste umešno odlagali stvar", reče Endru. "To mi je pružilo vreme koje mi je bilo potrebno i zaigrao sam na kartu na koju sam morao."

"Na kakvu kartu?" upita Li-Hsing brižnim glasom.

"Nisam mogao da vam kažem, baš kao ni ljudima iz firme 'Fajngold i Martin'. Bio sam siguran da biste me sprečili. Ako je mozak taj oko koga se sve vrti, zar nije onda glavna razlika besmrtnost. Ko, zapravo, mari kako izgleda mozak, od čega je sazdan ili kako je nastao? Jedino je važno da moždane ćelije izumru; da moraju izumreti. Čak i ako svi ostali telesni organi budu održavani ili zamenjeni, moždane ćelije, koje se ne mogu zameniti, a da se time ne preinači, pa samim tim i ubije data ličnost, na kraju moraju da izumru.

Moji moždani vodovi trajali su dva stoleća bez uočljive promene i nastavili bi da valjano funkcionišu još mnogo stoleća. Nije li upravo to temeljna razlika? Ljudska bića mogu da dopuste besmrtnog robota, budući da nije važno koliko jedna mašina traje. Ali nisu u stanju da dopuste besmrtno ljudsko biće, budući da je njihova vlastita smrtnost podnosiva samo dok je sveopšta. I to je razlog što neće da mi dopuste da postanem ljudsko biće."

"Na šta ciljate, Endru?" upita Li-Hsing.

"Rešio sam problem. Pre više decenija moj pozitronski mozak povezan je s organskim nervima. Sada je, poslednjom operacijom, uređeno tako da preko tih veza lagano... sasvim lagano... slabi potencijal mojih vodova."

Na lepo izboranom licu Li-Hsing za trenutak nije bilo nikakvog izraza.

A onda joj se usne skupiše. "Hoćete li da kažete da ste rešili da umrete? Ali to je nemoguće. Time se narušava Treći Zakon!"

"Ne", reče Endru, "izabrao sam između smrti mog tela i smrti mojih htenja i želja. Ostaviti moje telo da živi po cenu jedne veće smrti, samo bi to narušilo Treći Zakon."

Li-Hsing ga uhvati za mišicu, kao da je želela da ga prodrma, ali se u poslednji čas zaustavi. "Endru, neće upaliti. Vratite na prethodno stanje."

"Nemoguće. Načinjeno je premnogo štete. Preostala mi je još jedna godina... manje-više. Doživeću dvestotu godišnjicu od mog nastanka. Podlegao sam trenutku slabosti kada sam sebi to priuštio."

"Ali to nije vredno takve žrtve. Endru, vi ste budala."

"Ako time dobijem ljudskost, onda je vredno. Ako ne, onda će mi bar doneti okončanje žudnji, tako da je opet vredno."

A onda se dogodi nešto sa Li-Hsing što je i nju samo iznenadilo. Tiho, ona poče da plače.

22.

Bilo je neobično kako je taj poslednji čin uzburkao maštu sveta. Sve što je Endru ranije učinio nije delovalo na ljude. Ali kada je on na kraju prihvatio i smrt da bi postao čovek, ta žrtva je bila prevelika da bi se mogla odbaciti.

Završna ceromonija bila je određena, sasvim hotimice, za dvestotu godišnjicu. Prema programu, svetski predsednik trebalo je da potpiše dokumenat, kojim je samim tim sticao važnost zakona; svečanost je prenošena preko globalne televizijske mreže, a prenos su prihvatale lunarna država i kolonija na Marsu.

Endru je sedeo u invalidskim kolicima. Mogao je još da hoda, ali nesigurno.

Pred očima celog sveta predsednik je rekao: "Pre pedeset godina proglašeni ste za sto pedesetogodišnjeg robota, Endru." Usledila je pauza, a onda je predsednik dodao svečanijim tonom: "Danas vas proglašavamo za dvestogodišnjeg čoveka, gospodine Martin."

Osmehnuvši se, Endru pruži ruku predsedniku.

23.

Endruove misli lagano su čilele dok je ležao u postelji.

Očajnički je pokušavao da ih pribere. Čovek! Bio je čovek! Želeo je da mu to bude poslednja pomisao. Želeo je da se rastoči... da umre... sa tim.

Otvorio je oči još jednom, poslednji put, i prepoznao Li-Hsing koja je svečano čekala. Bili su tu i drugi, ali za njega samo senke, neprepoznatljive seni. Jedino se Li-Hsing isticala spram sve gušćeg sivila. Lagano, bolno, on ispruži ruku ka njoj i veoma slabašno i neodređeno oseti kako je ona prihvata.

Gubila mu se u pogledu, dok su poslednje misli kopnile iz njega.

Ali pre no što je sasvim iščezla, u svest mu se vrati poslednja nestalna misao, zadržavši se tamo za trenutak, pre no što je sve prestalo.

"Mala Gospođice", prošaputa on, odveć tiho da bi se moglo razabrati.